

Висновки. Отже, самоосвітню компетентність ми розглядаємо як інтегровану якість особистості, яка дає учням змогу нагромаджувати досвід у самостійному здобуванні знань, розвивати мислення, письмове та усне мовлення. Дуже важливо, щоб організація цієї роботи мала не стихійний характер, а була чітко продуманою, системною, виваженою, науково обґрунтованою. Ми визначаємо самоосвіту, навчання та самонавчання як єдиний цілісний процес, що дає змогу учням розвиватися адекватно своїм можливостям, знаходити необхідні джерела інформації та використовувати їх для задоволення своїх пізнавальних потреб.

Література

1. Бухлова Н.В. Навчаємо вчитися: діагностика і формування самоосвітньої компетентності учнів : посібник для вчителів, вихователів, батьків / Н.В. Бухлова. – К. : Шкільний світ, 2006. – 128 с.
2. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Інформаційний збірник МОН України. – 2002. – № 2. – С. 3–18.
3. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта України. – 2002. – № 33.
4. Рубакин Н.А. Как заниматься самообразованием / Н.А. Рубакин. – М. : Сов. Россия, 1962. – 127 с.
5. Татьяначенко Д.В. Общеучебные умения как объект управления образовательным процессом / Д.В. Татьяначенко, С.Г. Ворощиков // Завуч. – 2000. – № 7.

ТОРІЧНИЙ О.В.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ЮНАКІВ ПРИЗОВНОГО ВІКУ В СЕРЕДНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Соціально-економічні перетворення в Україні неможливі без створення сприятливих для неї зовнішніх умов, без гарантування національної безпеки та суверенітету. Відомо, що обороноздатність держави визначається рівнем боєготовності Збройних сил України, які з часу проголошення її незалежності є атрибутом держави, гарантом політичної самостійності та недоторканності кордонів країни.

Бойова готовність армії й флоту детермінується об'єктивними (розвиток бойової техніки, озброєнь, організація навчально-бойової діяльності) та суб'єктивними (рівень готовності військовослужбовців та офіцерів психологічної, фізичної та освітньої підготовленості юнаків до військової служби) факторами. Саме тому формування у школярів, зокрема в юнаків, готовності до військової професії як до одного із найважливіших видів їх соціальної діяльності – першочергова державна справа. Виходячи із цього, одним з очікуваних результатів є суттєве підвищення рівня готовності юнаків, які навчаються в середніх навчальних закладах до навчання у вищих військових закладах.

Загальні питання підготовки юнаків до строкової служби в ЗСУ, які закріплені Конституцією і регламентовані Законом України “Про загальний військовий обов’язок і військову службу”, знайшли своє відображення у працях О.В. Барабанщикова, В.І. Бачевського, Л.Р. Болотіної, А.М. Борисовського, К.Д. Вербицького, В.І. Герасимчука, В.І. Каюкова, П.В. Онищука, Г.В. П’янковського, В.Ф. Фарфоровського та ін. Сьогодні активно розробляються морально-політичні (А.А. Аронов, П.В. Казенко), фізичні

(М.Д. Зубалій), військово-прикладні (Л.Г. Чернишова) напрями підготовки. Початкову військову підготовку в школах та взаємозв'язок із ВВНЗ досліджували С.М. Зверева та В.В. Третяков. Питанням підготовки юнаків до військової служби як майбутніх офіцерів присвячені праці М.І. Дяченка, Л.О. Кандибовича, В.І. Ковальова, Г.В. Ложкіна, В.Л. Марищука, О.Т. Ростунова, М.І. Томчука, В.В. Шевченка та ін.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень у зазначеній галузі, їх аналіз переконує, що на сьогодні в педагогічній літературі відсутній системний підхід до розуміння самого поняття “готовність до навчання у ВВНЗ”. Педагогічні технології підготовки молоді до захисту своєї Вітчизни часто розглядаються у відриві від цілісного навчально-виховного процесу, від закономірностей розвитку та становлення молодого людини. У наукових дослідженнях не надається належного значення такому важливому соціальному фактору, як національно-громадянська ідентифікація підростаючого покоління з українським суспільством, а також вихованню в них патріотичних почуттів. Недостатнє вивчення теоретичних, а особливо прикладних аспектів окресленої проблеми, її трансформації в умовах сучасної загальноосвітньої школи і зумовило вибір наукової публікації.

Мета статті – охарактеризувати сутність і зміст військової підготовки юнаків у середніх навчальних закладах.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що організація навчально-виховного процесу в середніх навчальних закладах на всіх етапах підготовки юнаків до вступу у вищі військові навчальні заклади не може ефективно вирішуватися без використання методологічних підходів та застосування інноваційних форм і методів.

Насамперед, зазначимо, що готовність юнаків до професійної військової діяльності формується у навчально-виховному процесі: на уроках, у позакласній і позашкільній роботі. Вона залежить також від зусиль сім'ї, громадських організацій, держави і від самого юнака, його національної й громадянської самосвідомості, національно-громадянської активності. Сьогодні в умовах реформування системи середньої та вищої школи спостерігається зменшення престижності військової служби і, як наслідок, знижується рівень готовності абітурієнтів, які вступають на навчання у вищі військові навчальні заклади. Виходячи із таких реалій, на порядок денний постало питання про необхідність створення та розробки нових підходів до підготовки кадрів, які здобуватимуть вищу військову освіту.

А.П. Сманцер [8], досліджуючи концептуальні положення професійної підготовки майбутніх фахівців, зазначає, що вона повинна здійснюватися з урахуванням принципу наступності, що дає підстави для розгляду цього процесу як тривалого та багатопланового, в ході якого формування готовності як інтегральної якості особистості майбутніх фахівців повинно здійснюватися поетапно. Доцільним є використання певних етапів у чіткій логічній послідовності. Таким чином, етап підготовки фахівців ми розглядаємо як чіткий та логічно завершений відрізок навчально-виховного процесу, який має чіткі цільові установки, реальний та конкретний предмет-

ний зміст і відповідне методичне забезпечення. Зазначимо, що кожний етап повинен передбачати розвиток адекватного рівня готовності в певній галузі. Виділяємо:

- *перший етап* – початковий – охоплює навчання у випускних класах (10–11 класи) середніх навчальних закладів;
- *другий етап* – базовий – передбачає навчання на I–IV курсах ВВНЗ та здобуття ОКР “бакалавр”;
- *третій етап* – основний – включає навчання в магістратурі та здобуття ОКР “магістр”;
- *четвертий етап* – післядипломний – передбачає підвищення військової компетентності після здобуття вищої освіти.

Саме на основі такого підходу до розв’язання означеного питання ми зможемо забезпечити неперервність професійної підготовки майбутніх офіцерів. Для кожного етапу підготовки необхідно встановлювати рівень теоретичних знань, відбирати адекватні засоби та форми роботи, а також розробити систему методичних прийомів і педагогічних завдань, які були б спрямовані на формування відповідних практичних умінь.

Зупинимося на розгляді особливостей першого (початкового етапу). Слід констатувати, що існують суперечності в підготовці юнаків до вступу у військові заклади. До найбільш вагомих ми зарахували такі:

- зменшення кількості навчальних годин у середніх освітніх закладах на навчальну дисципліну “фізичне виховання” та низький рівень фізичного розвитку абітурієнтів, з одного боку, а з іншого – високі вимоги до фізичної підготовки курсантів ВВНЗ;
- відсутність дисциплін початкової військової підготовки в середній школі та необхідність мінімальних знань у цій галузі для майбутніх курсантів;
- недостатня наступність в освітньому процесі у системі “середня школа – військовий заклад”;
- відсутність науково обґрунтованих методів підготовки юнаків 14–17 років до навчання у вищих військових закладах.

У навчально-виховній діяльності школи формування готовності школярів до військової служби, як правильно зауважує М.І. Томчук [9], розглядається в основному на побутовому рівні, без глибокого усвідомлення її суті, зовнішніх і внутрішніх чинників, соціальних механізмів цього процесу. Більше того, в окремих молодих людей стихійно формується негативне ставлення до армії, до військових офіцерів, до військової діяльності. Цьому ж сприяють і складні соціально-економічні умови життя, в яких сьогодні перебуває Україна. Як наслідок такого стану речей, останніми роками поступово знижується готовність юнаків до військової служби, зростає кількість тих призовників, які не бажають служити в армії, ухиляються від виконання свого громадянського обов’язку. Це, зрештою, негативно позначається на результатах боєготовності військ і призводить до зменшення кількості абітурієнтів у військових закладах.

Розгляд соціологічної, педагогічної та психологічної літератури з проблеми підготовки молоді до військової служби в цілому та до навчання у ВВНЗ зокрема засвідчив, що досі не проведено глибокого комплексного дослідження, не здійснено системного аналізу складових компонентів залежно від вікових, індивідуальних особливостей юнаків та соціального середовища, в якому перебуває середній освітній заклад.

У Концепції системи військової освіти в Збройних силах України (1992 р.) вказується, що одним із завдань у системі підготовки допризовної молоді є створення підсистеми допризовної і призовної підготовки молоді та системи безперервної військової освіти офіцерських кадрів на основі єдиної програмно-цільової структури. Але й досі відсутня єдність у розумінні змісту такої підготовки. Психологи М.І. Томчук, В.В. Шевченко [10] визначають це поняття як комплекс трьох взаємопов'язаних компонентів: соціально-психологічного, загального військово-професійного та емоційно-вольового.

Так, соціально-психологічна готовність передбачає спрямованість особистості на військову службу, вагому роль відіграє мотивація до військової служби, що характеризується в контексті її змістової та динамічної особливостей. Загальновійськова професійна готовність учнів характеризується рівнями розвитку: 1) знань, умінь, навичок, звичок, необхідних юнакові (військових, прикладних фізичних, медико-санітарних, психологічних, з цивільної оборони та ін.); 2) психічних пізнавальних процесів (відчуттів, сприймання, мислення, пам'яті, уваги), які забезпечують успішне оволодіння військовими спеціальностями, подальше вдосконалення військового досвіду. Під емоційно-вольовою готовністю до військової діяльності розуміють здатність особистості свідомо регулювати свою поведінку, дії в будь-яких ситуаціях військової служби, відповідно до вимог статутів Збройних сил України.

Як зазначає С.М. Зверева [4], в структурі загальної готовності юнаків до професійної військової діяльності об'єктивно можна виділити: духовну готовність (ідейну, політичну, моральну), спеціально-трудова готовність (теоретичну, технічну, технологічну), психічну (розумову, вольову, рефлексивно-емоційну), фізичну (тілесну, функціональну, рухову).

На основі системного підходу (М.І. Томчук [9], А.В. Беляєв [1]) до розгляду такого складного феномену, як "готовність юнака до навчання у військовому закладі", виділяють п'ять основних компонентів:

- освітній;
- фізичний;
- психологічний;
- соціальний;
- духовний.

Розглянемо зміст кожного із перелічених вище компонентів. Освітня готовність характеризується рівнями розвитку знань, умінь, навичок, необхідних юнакові: військових, з допризовної підготовки, з історії Збройних сил України. Без знання історії свого народу і національної культури, вміння засвоювати її уроки, без прагнення зробити свій внесок у збере-

ження і розбудову Української держави – не можна вести мову про військову компетентність майбутніх офіцерів.

Не потребує особливої аргументації необхідність і фізичного компонента готовності. У педагогічній літературі найчастіше ми зустрічаємося з такими її складовими, як рухливість, гнучкість, точність зорового сприймання, швидкість, спритність, фізична сила, витривалість, фізична працездатність, санітарно-гігієнічні навички. Проте, на наш погляд, не виділяється така важлива особистісна складова, як фізично-оздоровча активність майбутнього абітурієнта ВВНЗ, що спрямована на самовдосконалення свого фізичного розвитку. Питання фізичної готовності юнаків до навчання у військових закладах є актуальним. З метою адаптації юнаків як майбутніх курсантів до нових умов життя, на думку С.М. Звереві [4], необхідно в загальноосвітній школі організувати професійну фізичну підготовку, яка була б спрямована на формування знань, умінь та навичок, яких вимагає професійна діяльність.

Психологічна готовність визначається, передусім, через механізм національно-громадянської ідентифікації [6], що в руслі нашого дослідження має визначатися спрямованістю юнака на навчання у ВВНЗ, його ставленням до армії та до військової справи. В основі зазначеної спрямованості лежить певна система мотивів, цілеспрямованість, емоційна стійкість. Значну питому вагу в психологічному складнику готовності мають такі психологічні якості, як розсудливість, пам'ять, мужність.

Формування соціального компонента готовності, за визначенням Л.Х. Умарова [11], дає підставу стверджувати, що мова йде про морально-бойову готовність з такими її складниками, як дисципліна, сміливість, рішучість, терпеливість. Зазначимо, що в педагогічній літературі майже не звертається увага на формування в юнаків соціально-комунікативної та суспільно корисної активності. Саме ці аспекти є досить важливими, адже військова служба проходить у військових колективах і вимагає від майбутніх офіцерів сформованості таких якостей, як товариськість, взаємопідтримка і взаємодопомога. Ми переконані, що більш детальне вивчення сформованості саме цих складових соціальної готовності юнаків, які прагнуть вступити у військові заклади на навчання, допоможе нам у подальшому конкретизувати засоби педагогічного впливу на їх розвиток.

На особливу увагу, на нашу думку, заслуговує духовний компонент готовності, що тісно пов'язаний із самовихованням, самовдосконаленням, саморозвитком особистістю своїх фізичних, психічних, соціальних потенцій, так необхідних для несення військової служби. Духовність – джерело сутності людського буття, основа саморозвитку особистості, характеризує вищі рівні розвитку людини. У духовно багатій особистості, як стверджує В.І. Каюков [5], соціальна (суспільно корисна, національно-громадянська) діяльність реалізується як безкорислива самовідданість та феноменально виявляється у переживанні позитивних емоцій (радість,

щастя) як винагороди за діяльність в ім'я істини, свободи, краси, добра і в переживанні вини (чи мук совісті) як смислової кари за егоцентричну корисливу діяльність, в естетичній чутливості.

Відзначимо, що між виокремленими компонентами готовності юнаків до навчання у ВВНЗ існує тісний взаємозв'язок та взаємозалежність, що і допомогло нам визначитись із змістом системоутворювального фактора наукової категорії готовності. Отже, таким системоутворювальним фактором, на нашу думку, може стати військово-патріотична активність. Підтвердженням цьому може бути часте вживання дослідниками поняття “військово-патріотичне виховання”. Такого висновку ми дійшли на основі аналізу наукових праць А.В. Беляєва [1], А.М. Вирщикова [2], В.І. Герасимчука [3], П.В. Онищука [7]. Військово-патріотичне виховання спрямовується на формування особистісних рис за рахунок функціонування педагогічної системи, яка сприятиме планомірному ходу процесу. Таким чином система забезпечить формування готовності юнаків до навчання у ВВНЗ. Ми переконані, що військово-патріотичне виховання передбачає своїм кінцевим результатом військово-патріотичну активність.

Вважаємо, що активність тісно пов'язана із життєвим шляхом особистості, вона інтегрує всю її психологічну структуру (певним чином пов'язуючи потребу, здібність, свідомість і волю), що, у свою чергу, забезпечує особистості можливість по-своєму структурувати життєдіяльність (спілкування, діяльність, пізнання, життєвий шлях). М.М. Фіцула вважає активність важливою умовою розвитку особистості у процесі діяльності. Основними компонентами активності є: суб'єкт з його потребами; мета, відповідно до якої предмет перетворюється на об'єкт, засіб реалізації мети, результат діяльності [12]. Активність автор розглядає як початок та основу усвідомленої діяльності, причому рушійною силою діяльності виступає потреба.

Таким чином, активність – це такий спосіб самовираження особистості в житті, за якого більшою чи меншою мірою зберігається цілісність, автономність, індивідуальність особистості і тим самим одночасно забезпечується її фізичний, психічний, соціальний і духовний саморозвиток. Активність учнів розглядається як одна з основних умов, що характеризує співвідношення між способами організації навчання і його результатами.

Активність, як відзначається у працях О.В. Киричука [6], може виявлятися, у таких видах діяльності, як:

- дозвільно-ігрова (спрямована на збереження і підвищення працездатності, оволодіння суспільними функціями та відносинами);
- фізично-оздоровча (спрямована на забезпечення життєздатності організму в реальних умовах існування);
- художньо-образна (спрямована на об'єктивізацію потенційних творчих можливостей суб'єкта, оволодіння різними видами мистецтва (музикою і співом, хореографією, образотворчим, театральним мистецтвом));

- предметно-перетворювальна (об'єктом якої виступає зовнішній предметний світ);
- навчально-пізнавальна (має на меті розширення та збагачення індивідуального досвіду);
- соціально-комунікативна (передбачає забезпечення життєздатності суб'єкта в умовах соціуму);
- суспільно корисна (спрямована на нормальне функціонування контактної соціальної групи);
- національно-громадянська (суспільно-політична) (спрямована на ідентифікацію особистості з державою, нацією);
- духовно-катарсична (спрямована на фізичне, психічне, моральне самовдосконалення, задоволення потреби в самореалізації або, інакше кажучи, життя в просторі культури).

Ці види діяльності конкретизують предметну активність щодо певного предмета діяльності. Унаслідок своєї нормативної природи військово-патріотична активність особистості не є постійною величиною. На неї суттєво впливають не тільки норми суспільства в цілому, а й окремі соціокультурні, економічні, ідеологічні групи, різноманітні формальні та неформальні об'єднання і колективи.

Оцінювання військово-патріотичної активності юнака передбачає визначення та опис її структурних елементів. Наведені вище підходи дають змогу виділити три великі блоки, без урахування яких, на наш погляд, поняття військово-патріотичної активності в його емпіричній сутності не буде достатньо повним.

Перший блок – це стійкі внутрішньоособистісні утворення, що характеризують юнака як суспільну істоту, забезпечуючи його самоцінність як індивідуальності. Вони, безумовно, формуються в процесі розвитку і виховання, активної взаємодії з оточуючим світом. Відзначимо, що проектування та реалізація педагогічно доцільних умов і засобів впливу на розвиток особистості школяра відбуваються на основі діагностики інтегральних якостей особи. Виходячи з цього, важливими є: виявлення позитивних і негативних елементів у системі формування інтегральних якостей особи на рівні трьох підсистем – у механізмі функціонування внутрішньої ціннісно-нормативної регуляції поведінки; у сфері реальних відносин, у результатах сформованості інтегральних якостей; у регулюванні діяльності та поведінки особи в зоні найближчого розвитку її інтегральних якостей.

Як другий блок структури військово-патріотичної активності юнака виступає сам процес військово-патріотичної діяльності. У ньому розглядаються інтенсивність змін, які вносяться юнаком в оточуючу дійсність, успішність окремих операцій як відповідність кінцевому результату. Безумовно, важливими показниками можуть бути також і структура дій, їх зміст і відповідність суспільним нормам і зразкам. Різноманітність сполу-

чення елементів діяльності і спілкування, праці та пізнання надають військово-патріотичній діяльності індивідуально неповторного характеру.

Третя складова військово-патріотичної активності – умови і фактори ситуації, в якій діє юнак. Як не парадоксально, але саме ця складова до цього часу є найменш розробленим аспектом психолого-педагогічної теорії. Особливості ситуації соціальної діяльності декларувались як суттєві, однак вони не підлягали ретельному психолого-педагогічному аналізу. Саме аналіз вимог ситуації виступає критерієм рівня оцінювання активності, критерієм численних характеристик діяльності. У наукових дослідженнях зроблено основний акцент на самодетермінацію поведінки, на вихід за рамки безпосередніх вимог ситуації феноменів наднормативної і надситуативної активності.

Такий теоретико-методологічний підхід до проблеми активності дав нам змогу скласти попереднє уявлення про рівень розвитку військово-патріотичної активності як суб'єктного потенціалу юнаків, про його здатність користуватися своїм індивідуальним досвідом, набутим у процесі фізичного, психічного, соціального і духовного саморозвитку.

Висновки. Підбиваючи підсумки розгляду педагогічних засад формування готовності юнаків випускних класів до навчання у ВВНЗ, можна стверджувати: по-перше, готовність – це складний ієрархізований феномен, що вимагає системного підходу до його розгляду (виділення в ньому окремих компонентів, встановлення зв'язків між ними); по-друге, на основі виявлення основних компонентів такої готовності необхідна побудова педагогічної системи, яка б передбачала освітню, фізичну, психологічну, соціальну і духовну підготовку юнака до майбутньої професійної діяльності як офіцера збройних сил України; по-третє, з метою наповнення складових готовності до військово-патріотичної діяльності необхідне ґрунтовне вивчення стану підготовки юнаків у середніх освітніх закладах відповідно до вимог, що висуваються до майбутніх офіцерів сучасних Збройних сил України.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо в поглибленому аналізі рівнів готовності випускників середніх освітніх закладів до навчання у ВВНЗ та розробці методологічних принципів та прийомів удосконалення цього процесу.

Література

1. Беляев А.В. Социально-педагогические основы формирования гражданской ответственности учащейся молодежи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / А.В. Беляев. – Екатеринбург, 1997. – 41 с.
2. Выршиков А.М. Военно-патриотическое воспитание: теория и практика / А.М. Выршиков. – М. : Педагогика, 1990. – 152 с.
3. Герасимчук В.І. Патріотичне виховання молоді в українських і польських вищих закладах : дис. ... канд. пед. наук / В.І. Герасимчук. – К., 1997. – 167 с.
4. Зверева С.Н. Формирование физической готовности юношей к обучению в системе “школа – военный вуз” : дис. ... канд. пед. наук : 20.01.06 / С.Н. Зверева. – Пермь, 2003. – 172 с.
5. Каюков В.І. Патріотичне виховання учнів загальноосвітньої школи на героїчних традиціях українського народу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В.І. Каюков; Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 1996. – 182 с.

6. Киричук О.В. Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України / О.В. Киричук // Рад. Школа. – 1991. – № 5– С. 33–40.
7. Онищук П.В. Педагогічні засади технології формування патріотичних рис в учнів шкіл-гімназій, ліцеїв : дис. ... канд. пед. наук / П.В. Онищук. – Луцьк, 1996. – 190 с.
8. Сманцер А.П. Теория и практика реализации преемственности в обучении школьников и студентов : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / А.П. Сманцер. – Мн., 1992. – 31 с.
9. Томчук М.І. Соціально-психологічні проблеми готовності учнів до служби в Збройних Силах України : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / М.І. Томчук ; УДПУ ім. М.П. Драгоманова. – К., 1996. – 419 с.
10. Томчук М.І. Психологічні основи військово-патріотичного виховання учнів / М.І. Томчук, В.В. Шевченко. – Миколаїв, 1999. – 124 с.
11. Умарова Л.Х. Проблемы и переживания подростков, находящихся в экстремальных условиях : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.13 / Л.Х. Умарова. – СПб., 1997. – 16 с.
12. Фіцула М.М. Педагогічні проблеми перевиховання учнів / М.М. Фіцула. – Тернопіль, 1993. – 141 с.